

ОКУПАЦІЯ КРИМУ:

«БЕЗ ЗНАКІВ, БЕЗ ІМЕНІ,
ХОВАЮЧИСЬ ЗА СПИНАМИ
ЦИВІЛЬНИХ»

Дослідження

Київ 2019

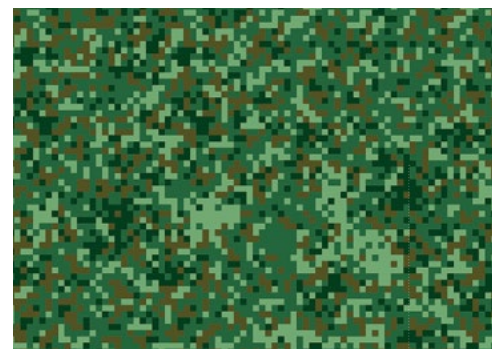
Регіональний центр прав людини

© Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2019

ОКУПАЦІЯ КРИМУ:

«БЕЗ ЗНАКІВ, БЕЗ ІМЕНІ,
ХОВАЮЧИСЬ ЗА СПИНАМИ
ЦИВІЛЬНИХ»

ЗМІСТ

Передмова	5
Вступ	9
Методологія	11
1. Факти використання «живих щитів» при оточенні, блокуванні та захопленні військових частин Збройних Сил України	13
2. Використання «зелених чоловічків» – військових у формі без знаків розрізнення	23
3. Факти вчинення віроломства і незаконного використання емблем та уніформи супротивника під час блокування та захоплення військових частин Збройних Сил України	30
Висновки	33

Перелік скорочень:

АРК, АР Крим, Кримський півострів	Автономна Республіка Крим
Росія, РФ	Російська Федерація
ЗС України, ЗСУ	Збройні Сили України
ВМС України	Військово-морські сили Збройних Сил України
ЗС РФ	Збройні Сили Російської Федерації
МГП	міжнародне гуманітарне право
ЖК IV	IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року
ЖК III	III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року
ДП I до ЖК	Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МКТЮ	Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії
10 МАБР	10-а морська авіаційна бригада ВМС ЗС України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РЦПЛ	Регіональний центр прав людини
УГСПЛ	Українська Гельсінська спілка з прав людини
ЧФ РФ	Чорноморський флот Російської Федерації

Передмова

АНТОН КОРИНЕВИЧ

Київ, Україна
кандидат юридичних наук,
Постійний Представник
Президента України в АРК

НА ПОЧАТКУ 2014 РОКУ Україна зіткнулася з викликами, яких вона ще не знала з часів останнього здобуття своєї незалежності у 1991 році. Мирні протести «Євромайдану», викликані неочікуваною відмовою влади підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, згодом отримали жорстоку відповідь з боку правоохоронців, в результаті чого загинули і отримали поранення сотні громадян нашої держави. Внаслідок подій на Майдані в Києві змінилася влада, а в окремих регіонах України, зокрема в Криму та на Донбасі, активно почали підніматися антиурядові рухи проти визнання нової влади в столиці. Сьогодні абсолютно очевидно, що такі дії були спровоковані та підтримані ззовні та що без такої зовнішньої підтримки та керівництва вони ніколи б не виникли та не мали б шансів досягти своєї цілі. Ці рухи були своєрідною відповіддю Російської Федерації на європейський цивілізаційний вибір України та мали і досі мають на меті зупинити шлях України до Європи, залишити Україну в «зоні впливу» Російської Федерації, створити «зону нестабільності», яка не пускатиме Україну вперед, міцно триматиме нашу державу в «орбіті» РФ.

Дуже швидко своєї мети Російська Федерація досягла в Криму. В кінці лютого 2014 року розпочалися антиукраїнські виступи і блокування адміністративних будівель органів влади, а також військових частин Збройних Сил та інших військових формувань України на території Криму.

Вже 16 березня 2014 року РФ провела в Криму так званий «референдум», на основі якого 18 березня 2014 року «включила Крим і місто Севастополь до складу РФ». І так званий «референдум», і так зване «включення до складу РФ» 18 березня 2014 року відбулися у порушення основних принципів міжнародного права, а тому їхні результати є нікчемними і не визнаються цивілізованим міжнародним співтовариством, яке продовжує вважати АР Крим і місто Севастополь невід'ємними складовими частинами території України.

З кінця лютого 2014 року Російська Федерація контролює територію Кримського півострову як держава-окупант. Цю окупацію РФ здійснила у досить короткі терміни – менше ніж за місяць у лютому – березні 2014 року. Це дуже швидкий темп, особливо для подій, які стосуються міждержавних відносин. Що ж допомогло РФ так швидко отримати контроль над Кримським півостровом? Очевидно, тут зіграли роль багато факторів. Не останніми з них були нові методи ведення війни, яких РФ вперше вжила в Криму і до яких Україна була просто не готова.

Видається, що серед таких нових методів ведення війни особливо варто виділити застосування так званих «зелених чоловічків», оточення і блокування військових частин Збройних Сил та інших військових формувань України за допомогою використання цивільного населення, а також використання хитрості та обману, часто у порушення міжнародного права. Це дослідження присвячене детальному вивченню та правовому аналізу цих методів ведення війни.

Передмова

Ірина Марчук
Копенгаген, Данія
експерт з міжнародного
кримінального права, доцент
кафедри права Університету
Копенгагена

ВАЖЛИВІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ важко переоцінити, оскільки в ньому піднімається ціла низка актуальних і незручних проблем міжнародного гуманітарного права, таких як використання цивільного населення в якості «живих щитів» в ході військових операцій. Використання цивільних осіб як «живих щитів» давно заборонено міжнародним звичаєвим правом та вважається одним із заборонених методів ведення війни як в міжнародних, так і внутрішніх збройних конфліктах. Тим не менш, незважаючи на добре відому заборону в МГП, що кваліфікує такі дії як воєнний злочин, юридичні рамки цієї заборони ще недостатньо чітко прописані. Одним з найбільш спірних моментів є те, чи втрачають цивільні особи, що добровільно виступають в якості «живих щитів», свій захист в рамках МГП, представляючи собою таким чином законні цілі. Думки щодо цього питання розділились. Деякі експерти вважають, що цілеспрямована і добровільна участь цивільних осіб у військових операціях в якості «живих щитів» - це не що інше, як зловживання з їх боку статусом захищених осіб в рамках МГП, а тому їх внесок у військову операцію супротивника може бути розцінений як безпосередня участь в бойових діях¹. Інші стверджують, що добровільне прикриття військових цілей не позбавляє мирне населення статусу захищеного, а тому не може кваліфікуватись як безпосередня участь в бойових діях².

Це дослідження висвітлює питання використання «зеленими чоловічками» (представники російських збройних сил, як було підтверджено пізніше РФ) «живих щитів», що стало вирішальним фактором при захопленні українських адміністративних будівель та стратегічних військових об'єктів в ході окупації Криму на ранній стадії конфлікту. Ситуація в Криму у цьому відношенні є доволі унікальною, оскільки жителі Криму з проросійськими поглядами добровільно виступали в якості живих щитів, завадивши таким чином українським військовим застосувати зброю для захисту своїх військових баз через ризик жертв серед мирного населення. Живі щити-добровольці - явище не нове, проте ця тактика досі голов-

¹ Schmitt, M.N., 2008. Живі щити у міжнародному гуманітарному праві. *Colum. J. Transnat'l L.*, 47, с. 292

² Sassòli, M., 2008. *Живі щити та міжнародне гуманітарне право* (с. 579-590). Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG. Див. також: Sassòli, M., 2016. *Обов'язок вживати розумні пасивні заходи безпеки та заборона використання живих щитів: чи може їх ігнорування бути виправдано військовими міркуваннями, включаючи захист власних збройних сил?* (с. 76-85) Засідання Брюггевського колоквіуму з питань МГП - Війна в міських умовах. Брюгге: Колегіум (с. 76-85). Див. також: Melzer, N., 2009. *Інтерпретаційний посібник щодо поняття безпосередньої участі у військових діях у міжнародному гуманітарному праві*, Женева, МКЧХ, с. 57.

ним чином застосовувалась недержавними утвореннями, що визнані терористичними організаціями - такими як Хамас, Хезболла та ІДІЛ. Добре відома їх практика з експлуатації захищеного статусу вразливих категорій населення (особливо радикалізованих дітей, жінок та людей похилого віку) для прикриття певних територій від військових операцій. Ця «брудна» тактика часто супроводжується жертвами серед мирного населення, що активізує дискусію щодо статусу добровільних «живих щитів» та використання заборонених засобів та методів ведення війни недержавними утвореннями проти супротивника, що діє в рамках закону.

Незважаючи на те, що жертв серед цивільного населення під час захоплення українських військових баз та об'єктів у Криму вдалось уникнути, це жодним чином не впливає на серйозність воєнного злочину використання цивільних осіб в якості «живих щитів». Визначення цього злочину включає «використання присутності або пересування цивільних осіб чи інших захищених осіб» з метою «прикриття військових об'єктів від нападу або прикриття, сприяння чи перешкоджання військовим операціям»³. Таким чином, злочин залежить від суб'єктивної сторони виконавця, а не від мотивів участі цивільних осіб в якості «живих щитів». Добровільність участі цивільних осіб у військових операціях в якості «живих щитів» не змінює характеру злочину. Важливо те, що виконавці злочину використовують цивільних чи інших захищених осіб у злочинний спосіб з метою отримання переваги у військових операціях та з порушенням основоположних принципів МГП, наражаючи на небезпеку життя цих осіб.

Це дослідження робить внесок в дискусію щодо використання цивільного населення в якості «живих щитів» в рамках МГП, та у свою чергу може збагатити дебати щодо заборонених засобів та методів ведення війни, а також внести ясність в деякі з найважливіших питань МГП, що потребують негайної уваги.

³ "Елементи злочинів" Міжнародного кримінального суду, Стаття 8(2)(b) (xxiii).

Вступ

В останні дні лютого 2014 року почала зростати кількість протестних акцій проти нової української влади, зокрема в східних регіонах країни і в місті Сімферополі, столиці АР Крим. 27 лютого 2014 року збройні люди, більшість з яких були одягнені у військову форму без знаків розрізнення, захопили урядові будівлі в Сімферополі, включаючи будівлю Верховної Ради АР Крим. 18 березня 2014 року було оголошено про так зване «включення» Криму і міста Севастополя до складу Російської Федерації. Цьому передувало проведення 16 березня 2014 року так званого «референдуму», визнаний недійсним як владою України, так і абсолютною більшістю держав світу і провідними міжнародними організаціями, зокрема ООН.

Ситуація, що склалася в кінці лютого 2014 року в АР Крим та місті Севастополь, безумовно, найсерйознішим чином впливає на права громадян, що проживають на цій території. Масові порушення прав людини, катування, насильницькі зникнення, контроль над територією з боку третьої держави – все це призводить до безпрецедентних викликів. Міжнародне право прав людини у кризових ситуаціях не завжди здатне адекватно справлятися зі своїми завданнями, адже під час збройного конфлікту, надзвичайного стану або інших критичних ситуацій держава може обмежувати дію цих прав, не може вона обмежувати лише фундаментальні невід’ємні права, які мають бути захищені завжди.

Як кваліфікуються події лютого – березня 2014 року в Криму з точки зору міжнародного гуманітарного права? Як ми знаємо, між Збройними Силами України в Криму і організованою збройною групою «самооборона Криму» та іншими організованими групами не було тривалого застосування збройної сили (окрім декількох спорадичних актів насильства), тому на перший погляд не існувало неміжнародного збройного конфлікту, а МГП до відносин цих суб’єктів на території Криму не застосовувалося. Хоча на погляд авторів, статус «самооборони Криму» може розглядатися через призму права міжнародного збройного конфлікту. Інакша ситуація в Криму була з військовослужбовцями ЗС Російської Федерації. З кінця лютого-початку березня 2014 року вони свідомо приховували свій статус та маскувалися під «самооборону Криму». Будучи одягненими в російську військову форму зеленого кольору без знаків розрізнення і шевронів, вони отримали назву «зелених чоловічків». Проте, після проведення так званого «референдуму» 16 березня 2014 року, навіть Президент РФ В. Путін визнав, що у Криму були російські військовослужбовці, які «стояли за спинами самооборони» і «забезпечували проведення» так званого референдуму 16 березня 2014 року⁴.

Цю ситуацію можна кваліфікувати як окупацію Росією Кримського півострову. Класичне визначення окупації міститься у статті 42 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року⁵. Стаття 42 визначає, що «територія визнається окупованою, якщо вона дійсно знаходиться під владою ворожої армії».

Сучасне міжнародне право також визначає, що будь-яка окупація є міжнародним збройним конфліктом (збройним конфліктом між державами, адже окупантом може бути лише суверенний суб’єкт міжнародного права – держава), навіть, якщо вона не зустріла жодного збройного спротиву. Окупація, що не зустріла збройного спротиву – це єдиний випадок існування міжнародного збройного конфлікту без фактичного застосування сили.

Таким чином, територія Кримського півострову є частиною території України, яка є окупованою Російською Федерацією без збройного спротиву з боку України. На цю територію розповсюджується правовий режим окупації, міжнародного збройного конфлікту та дія всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року.

⁴ Зокрема, це видно із заяв В. Путіна, які поширили ЗМІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140417_putin_phone_line; <https://www.youtube.com/watch?v=NKObfcN7DGM>

⁵ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/52d68d14de6160e0c12563da005fdb1b/1726425f6955aec125641e0038bfd6>

Позицію щодо кваліфікації ситуації в АР Крим та місті Севастополь як окупації та міжнародного збройного конфлікту висловлено у Звітах Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо дій з попереднього вивчення (попереднього розслідування) за 2016, 2017 і 2018 роки⁶. Ситуацію в Криму як окупацію визначає також Генеральна Асамблея ООН у декількох своїх резолюціях за 2014 – 2018 роки⁷.

При встановленні контролю над Кримським півостровом РФ використовувала заборонені методи ведення війни, зокрема, використання «зелених чоловічків» (людей, одягнених у військову форму без знаків розрізнення), використання цивільного населення для блокування військових частин ЗС України, використання хитрощів та обману у порушення МГП при отриманні контролю над українськими військовими частинами. Саме застосування таких методів ведення війни, разом з ефектом непередбачуваності, дозволили РФ встановити контроль над Кримом. Відповідно, перед юристами та дослідниками виникає логічне завдання щодо кваліфікації цих дій з точки зору міжнародного права та задля неповторення подібної поведінки в майбутньому постає питання, чи було це застосуванням методів ведення війни без порушень міжнародного права, або ж це було свідоме вчинення порушень і злочинів заради досягнення мети? Чи супроводжувались перші прояви «гібридної» війни РФ проти України вчиненням злочинів та порушеннями МГП з боку РФ? Ці питання варто проаналізувати та дати їм належну правову оцінку. Адже не виключено, що схожі методи можуть бути використані в інших регіонах та щодо інших держав. Цивілізований світ має ефективно реагувати на такого роду загрози, а держави мають бути готовими до такої поведінки і вміти ефективно протидіяти їй.

Враховуючи важливість цих питань для гарантування міжнародної безпеки, це дослідження присвячене детальному аналізу зазначених методів ведення війни, використаних РФ під час окупації Криму. А окремі питання чи не вперше піднімаються в аналітичному юридичному дослідженні.

⁶ Зокрема, Звіт Офісу Прокурора МКС за 2018 рік в п. 68 чітко кваліфікує цю ситуацію як окупацію, до якої, відповідно, застосовується правовий режим міжнародного збройного конфлікту. Цей міжнародний збройний конфлікт виник найпізніше 26 лютого 2014 року і продовжується після 18 березня 2014 року, оскільки в Криму і Севастополі фактично зберігається стан окупації: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/181205-rep-otp-PE-ENG.pdf>; The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Report on Preliminary Examination Activities 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf; The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Report on Preliminary Examination Activities 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2017-PE-rep-otp-PE_ENG.pdf

⁷ У резолюції 68/262 від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» Генеральна Асамблея ООН підтверджує визнання суверенітету, політичної незалежності, недоторканності та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, а також закликає міжнародне співтовариство не визнавати будь-яких змін у статусі АР Крим та міста Севастополь внаслідок проведення так званого «референдуму» 16 березня 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262&referer=http://www.un.org/en/ga/68/resolutions.shtml&Lang=E; У резолюції 71/205 від 19 грудня 2016 року «Ситуація з правами людини в АР Крим та місті Севастополь (Україна)» Генеральна Асамблея визначає ситуацію в АР Крим та місті Севастополь окупацією частини території Російською Федерацією, підтверджує невизнання анексії цих територій Російською Федерацією та закликає Росію виконувати свої зобов'язання держави-окупанта за міжнародним правом [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/205; В резолюції 72/190 «Ситуація з правами людини в АР Крим та місті Севастополь (Україна)» від 19 грудня 2017 року Генеральна Асамблея також визначає ситуацію в АР Крим та місті Севастополь окупацією частини території Російською Федерацією, підтверджує невизнання наслідків анексії цих територій Російською Федерацією, закликає Росію виконувати свої зобов'язання держави-окупанта за міжнародним правом та засуджує порушення прав і свобод людини на цих окупованих територіях [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/72/190&referer=http://www.un.org/en/ga/72/resolutions.shtml&Lang=E; В резолюції 73/263 «Ситуація з правами людини в АР Крим та місті Севастополь, Україна» від 22 грудня 2018 року Генеральна Асамблея також визнає, що АР Крим та місто Севастополь є частиною території України, що окупована Російською Федерацією [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://undocs.org/A/RES/73/263>

Методологія

Предметом цього дослідження є факти застосування Російською Федерацією заборонених методів ведення війни під час активної фази окупації АР Крим та міста Севастополь у лютому – березні 2014 року. З метою дослідження цього питання автори поставили перед собою такі завдання:

- (1) Зібрати та проаналізувати факти використання цивільного населення при оточенні, блокуванні та штурмі військових частин Збройних Сил України в Криму.
- (2) Зібрати та проаналізувати факти використання під час окупації Криму військових ЗС РФ без знаків розрізнення – «зелених чоловічків».
- (3) Встановити чи мало місце з боку ЗС РФ застосування обману та хитрощів у порушення норм і принципів МГП під час захоплення військовими РФ військових об'єктів України в Криму.
- (4) Проаналізувати чи були дії представників ЗС РФ серйозними порушеннями МГП та забороненими методами ведення війни або ж вони є новими методами ведення війни, які не врегульовані на міжнародно-правовому рівні.
- (5) З'ясувати чи саме застосування заборонених методів ведення війни дозволило Російській Федерації окупувати територію АР Крим та міста Севастополь в лютому – березні 2014 року.

Під час дослідження були використані такі джерела інформації:

- **інтерв'ю та письмові свідчення свідків**

Показання свідків були отримані в ході моніторингових візитів УГСПЛ та РЦПЛ, які неодноразово здійснювалися в 2017-2019 роки. Більшість свідків, свідчення яких використані в даному дослідженні, є чинними військовослужбовцями або ветеранами ЗС України. З метою безпеки, персональні дані окремих свідків не розголошуються.

- **фото- та відеоматеріали**

При підготовці цього дослідження проводився аналіз відеоматеріалів, пов'язаних з блокуванням і захопленням українських військових частин в Новофедорівці, Новоозерному, Перевальному, Севастополі (65 відео файлів). Також використовувалися фото подій у Новоозерному (170 фото), матеріали з джерел відкритого доступу. Основна частина фото- та відеоматеріалів була передана авторам дослідження безпосередньо самими свідками подій.

- **статті та письмові документи в мережі Інтернет**

У ході дослідження автори також використовували релевантні письмові матеріали, статті та різні публікації, опубліковані інформаційними агентствами і журналістами, які стосувалися подій окупації Кримського півострова в 2014 р. Загалом було використано більше 100 публікацій.

d) матеріали подання до Офісу Прокурора МКС

Автори дослідження використовували в своїй роботі матеріали подання до МКС в порядку статті 15 Римського статуту МКС, яке було направлено двома неурядовими громадськими організаціями Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Регіональним центром прав людини спільно з Прокуратурою АР Крим в лютому 2019 року.

Для проведення правового аналізу використовувалися джерела міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, зокрема міжнародні договори та звичаєві норми міжнародного права.

Під час підготовки цього дослідження використовувалася термінологія, що застосовується у міжнародному праві, зокрема в міжнародному гуманітарному праві.

Обмеження методології.

При проведенні цього дослідження використовувалися тільки джерела, що мають відношення до подій в АР Крим та місті Севастополі в лютому – березні 2014 року. Використовувались джерела та матеріали, які були доступні авторам дослідження. Робота з джерелами та аналізом інформації тривала до кінця березня 2019 року.

1. Факти використання «живих щитів» при оточенні, блокуванні та захопленні військових частин Збройних Сил України

Загальний огляд

Використання «живих щитів» (англ. «human shields») є методом ведення війни, який забороняється міжнародним гуманітарним правом. Сутність такого діяння полягає в тому, що особи, що беруть безпосередню участь у воєнних діях або у проведенні військових операцій, прикриваються цивільним населенням та/або цивільними об'єктами, знаючи, що таке цивільне населення і такі цивільні об'єкти є захищеними міжнародним гуманітарним правом, і що вони не можуть і не повинні бути атаковані супротивною стороною.

Використання «живих щитів» забороняється міжнародним гуманітарним правом, зокрема під час міжнародних збройних конфліктів, до яких відноситься збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною в Криму.

Стаття 28 ЖК IV встановлює, що присутність будь-якої особи, яка перебуває під захистом, у будь-яких пунктах чи районах не може бути використана для захисту цих місць від воєнних операцій⁸. Згідно з пунктом 6 статті 51 ДП I до ЖК, присутність або пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб не повинні використовуватись для захисту певних пунктів або районів від воєнних дій, зокрема у спробах захистити воєнні об'єкти від нападу або прикрити воєнні дії, сприяти чи перешкодити їм. Сторони, що перебувають у конфлікті, не повинні направляти пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб з метою спробувати захистити воєнні об'єкти від нападу чи прикрити воєнні операції⁹.

Використання «живих щитів» забороняється також звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. У збірці «Звичаєве міжнародне гуманітарне право», підготовленій Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, норма 97 прямо встановлює: «Забороняється використання живого щита»¹⁰.

Використання «живих щитів» також є порушенням принципу розрізнення, який є одним з основоположних принципів МГП. Зокрема, стаття 48 ДП I до ЖК встановлює, що для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів¹¹. Важливість та фундаментальне значення принципу розрізнення для міжнародного гуманітарного права підтверджується тим, що йому присвячена норма 1 збірки «Звичаєве міжнародне гуманітарне право». Вона встановлює, що сторони, які знаходяться в конфлікті, повинні в будь-який час проводити розрізнення між цивільними особами і комбатантами. Напади можуть бути направлені лише проти комбатантів. Напади не можуть бути направлені проти цивільних осіб¹².

⁸ Стаття 28 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

⁹ П. 7 статті 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

¹⁰ Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>.

¹¹ Стаття 48 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

¹² Норма 1, Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>.

Використання «живих щитів», що полягає у прикритті комбатантів та цивільних об'єктів, безумовно є порушенням принципу розрізнення, адже супротивна сторона не може вести законні військові дії через присутність цивільних осіб «на першій лінії». На додачу, використання «живих щитів» також, по суті, буде порушенням зобов'язання застосовувати всі можливі заходи перестороги, направлені на те, щоб розрізнити цивільне населення і цивільні об'єкти від комбатантів та військових об'єктів¹³.

В Римському статуті МКС використання «живих щитів» визначається як військовий злочин у статті 8 «Військові злочини». Зокрема, стаття 8(2) (b) (xxiii) серед військових злочинів передбачає «використання присутності цивільної особи або іншої особи, що знаходиться під захистом, для захисту від військових дій визначених пунктів, районів або збройних сил»¹⁴. В пункті (b) статті 8(2) Римського статуту визначено, що злочини, перелічені в цьому пункті, є «іншими серйозними порушеннями законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, у встановлених рамках міжнародного права». Тобто, у статті 8(2)(b)(xxiii) використання «живих щитів» чітко кваліфікується як військовий злочин під час міжнародного збройного конфлікту.

Елементи злочинів Міжнародного кримінального суду, які є документом, що визначають зміст окремих злочинів, викладених у Римському статуті МКС, таким чином розкривають елементи військового злочину використання «живих щитів», закріпленого у статті 8(2)(b)(xxiii) Римського статуту:

1. Виконавець перемістив одну або декілька цивільних осіб або інших осіб, що знаходяться під захистом відповідно до норм міжнародного права, що застосовуються у збройних конфліктах, або в будь-який інший спосіб використав їх місцезнаходження.
2. Виконавець мав умисел захистити військовий об'єкт від нападу або прикрити військові операції, сприяти або запобігати їм.
3. Діяння мало місце в контексті міжнародного збройного конфлікту і було пов'язане з ним.
4. Виконавець усвідомлював фактичні обставини, що були свідченням наявності збройного конфлікту¹⁵.

В нещодавній практиці МКТЮ, а саме у справах *Радована Караджича* і *Ратко Младича* підсудні обвинувачувалися у вчиненні військових злочинів, тому що використовували миротворців ООН для прикриття своїх військових формувань, тобто в якості «живих щитів»¹⁶. У вироках щодо цих двох обвинувачених МКТЮ підтвердив ці звинувачення¹⁷. Судова палата МКТЮ у справі Караджича відзначила, що у питанні використання «живих щитів» виконавець повинен мати намір захистити військову ціль від нападу або запобігати веденню військових дій. При цьому, заборона використання «живих щитів» не залежить від фактично нанесеної шкоди жертвам або нападів на жертв. Судова палата відзначила, що в судовій практиці трибуналу не було визначено *mens rea* (суб'єктивної сторони) щодо використання «живих щитів». У зв'язку з цим, Судова палата МКТЮ спиралася на визначення, викладені в Елементах злочинів Міжнародного кримінального суду в контексті статті 8(2) (b) (xxiii)¹⁸.

¹³ Зокрема, зобов'язання застосовувати такі заходи перестороги містяться у статтях 57-58 Додаткового протоколу I та у нормах 15-24 звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

¹⁴ Стаття 8(2) (b) (xxiii) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/Documents/RS-Eng.pdf>

¹⁵ Elements of Crimes, International Criminal Court [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/336923d8-a6ad-40ec-ad7b-45bf9de73d56/0/elementsofcrimeseng.pdf>

¹⁶ ICTY, Karadžić and Mladić case, First Indictment and Review of the Indictment (par. 2364).

¹⁷ ICTY, Prosecutor v. Radovan Karadžić, Trial Judgment, 24 March 2016; ICTY, Prosecutor v. Ratko Mladić, Trial Judgment, 22 November 2017.

¹⁸ ICTY, Prosecutor v. Radovan Karadžić, Trial Judgment, 24 March 2016, (paras. 525-526).

Аналіз використання «живих щитів» при окупації Криму Російською Федерацією на прикладі декількох ключових епізодів.

Епізод № 1 – селище Новоозерне, АР Крим, Україна. Захоплення Південної військово-морської бази ВМС України.

Південна військово-морська база (ВМБ) була стратегічно важливим об'єктом ВМС України. Основними завданнями бази було забезпечення стоянки та виходу в море кораблів українських військово-морських сил. Південна ВМБ забезпечувала кораблі продовольством, паливом, боеприпасами, а також в разі необхідності – їх ремонтом. У структурі бази знаходилася 5-а бригада надводних кораблів (військова частина № А-0898), в складі якої було кілька ключових військових кораблів ВМС України. 17 березня 2014 року після так званого «референдуму» в Криму Аксьоновим С.В. був виданий наказ № 7 щодо подальшого проходження військової служби і майна, яке знаходиться в українських військових частинах на території Криму (далі по тексту – «Наказ № 7»)¹⁹. 18 березня 2014 року до Південної військово-морської бази прибув представник так званої «кримської влади» Юрій Жеребцов²⁰, який в присутності проросійськи налаштованого цивільного населення двічі зачитав Наказ № 7 українським військовослужбовцям.

Слід звернути увагу на те, що, під час зачитування даного наказу в денний час доби в присутності цивільних осіб в кількості не менше 100 чоловік, Жеребцов Ю. запрошує людей з'явитися на наступний день до військової частини з метою участі в такому громадському заході з метою, нібито, підтримати військових при прийнятті ними рішення

про перехід на сторону «кримського народу». Підтвердженням цього є відео **Video-NVZ-33**²¹, де Юрій Жеребцов говорить про те, що українські військові повинні прийняти зважене рішення і перейти на бік кримського народу, а пізніше звертаючись до цивільного населення, говорить, що «я щиро вас розумію, що ви хочете побачити своїх чоловіків, своїх родичів, своїх друзів ... як людей, які з нами разом, але давайте дамо час їм до ранку. Нехай вони приймуть виважене рішення. І я думаю, що це рішення буде однозначно на користь дум-

¹⁹ Текст Приказа № 7 на странице Совета министров Крыма в Facebook <https://www.facebook.com/совет-министров-крыма/приказ-7-от-17032014/305524879596045>.

²⁰ Юрій Геннадійович Жеребцов позиціонував себе як представник «Республіки Крим» і брав активну участь у захопленні Південної військово-морської бази в селищі Новоозерне. У своєму інтерв'ю BBC (Video-NVZ-10, дивитися з 01.18 по 01.53) він говорить кореспонденту про те, як буде проходити перехід української Південної військово-морської бази до складу ЗС РФ. Після приєднання Криму до складу РФ Жеребцов був членом Громадської палати «Республіки Крим». 5 серпня 2015 року з'явилася інформація про смерть Ю. Жеребцова. В цей же день Сергій Аксьонов спрямував в Громадську палату Республіки Крим телеграму, в якій висловив співчуття у зв'язку з його смертю.

²¹ відео є в доступі у авторів

ки народу Криму. Тому не будемо зараз на них тиснути. Вони люди, скажімо так, військові. Вони виконують вимоги, накази. Влада, яка знаходиться в Києві, вона нелегітимна. Вони це прекрасно розуміють ... Ви ось як родичі зверніться, а я від імені уряду Криму пропоную - людям, які не хочуть перебувати [на території Південної військово-морської бази], звільніть їм прохід і нехай вони вийдуть в селище. Відпустіть контрактників. Залишайтеся до ранку. Рішення буде прийнято на підставі офіційно врученого вам зараз наказу головнокомандувача... Людей ми переконуємо, попросимо, щоб люди, будь ласка, ніяких заходів не вживали самостійно. До 10 години ранку завтрашнього дня у нас є домовленість з урядом Криму про те, що ми повинні отримати відповідь від командування частини щодо прийнятого рішення. Після цього громадяни смт. Новоозерне можуть організувати тут організований мітинг, ще раз повторити свою вимогу і, якщо командуванням частини не буде ухвалено рішення, я впевнений, що жоден військовослужбовець даної військової частини, перебуваючи зі зброєю в руках, не посміє вистрілити в народ Криму, який є власником всього, що ми тут бачимо. І я впевнений, що люди, які тут зараз знаходяться, просто приймуть рішення, відкриють ворота. Люди зайдуть вільно сюди на територію військової частини ... завтра в 10:00 зустрічаємося, збираємося і завтра вже буде прийнято, я думаю, остаточне рішення».

Таким чином, відео **Video-NVZ-33** є одним з доказів маніпулювання цивільним населенням і залучення його в якості «живого щита» для захоплення Південної військово-морської бази ВМС України. Як показують подальші події, пропозиції Жеребцова Ю. про те, що «громадяни смт. Новоозерне можуть організувати тут організований мітинг ... [і] ще раз повторити свою вимогу» є свідомим введенням в оману і маніпуляцією, оскільки реальною метою було захоплення Південної військово-морської бази Збройними силами РФ. І впевненість Жеребцова Ю. в тому, що «жоден військовослужбовець даної військової частини, перебуваючи зі зброєю в руках, не посміє вистрілити в народ Криму», свідчить про те, що він і російські військові розраховували на присутність цивільного населення з метою недопущення застосування зброї українськими військовими в момент штурму військової частини.

Підтвердженням того, що цивільне населення стояло перед так званими «зеленими чоловічками» і використовувалися ними як «живий щит» від можливих силових дій українських військовослужбовців, слугують фото **Photo-NVZ-9.JPG**, **Photo-NVZ-10.JPG**.

На відео **Video-NVZ-22**²² видно, що вранці 19 березня 2014 року до воріт Південної військово-морської бази одночасно приходять російські військові разом з офіцерами ЧФ РФ і Юрієм Жеребцовим, який почав керувати мітингом, організованим цивільними особами

з російськими прапорами. На відео **Video-NVZ-22** видно, як російські військові організовано шикуються із зовнішнього боку воріт бази і за ними відразу ж організовано збирається цивільне населення з російськими прапорами. Лише окремі цивільні особи стоять

²² відео є в доступі у авторів

осторонь без прапорів. Ці ж кадри підтверджуються іншим відео **Video-NVZ-5**²³, знятим з місця присутності цивільного населення за російськими військовими.

На наступному відео **Video-NVZ-23**²⁴ видно, як російські військові організовано розступа-

ються по сторонам і пропускають вперед групу цивільних осіб в кількості приблизно 30 осіб з російськими прапорами. Цивільні особи виходять на передній план і стають на першій лінії біля зовнішньої сторони воріт Південної військово-морської бази, де стояли російські військові. Тобто, цивільні особи розміщуються перед російськими військовослужбовцями, захищаючи їх від можливих дій з боку українських військових. Група цивільного населення з російськими прапорами і на чолі з Жеребцовим Ю. почала збирати навколо себе інше цивільне населення, серед якого було багато жінок з дітьми і людей похилого віку. Загальна кількість цивільного населення на момент штурму Південної військово-морської бази досягла близько 300 осіб. Активна частина цивільного населення разом з Юрієм Жеребцовим закликала укра-

²³ <https://www.youtube.com/watch?v=7SemokE2Hak>, <http://archive.fo/DgHRb>

²⁴ відео є в доступі у авторів

їнських військових біля воріт бази перейти на бік «кримського народу» і почати служити в армії РФ. Важливо, що на відео **Video-NVZ-9**²⁵ видно, що в цей період військові РФ були розосереджені серед цивільного населення.

Перед захопленням Південної військово-морської бази російські офіцери ЧФ РФ також проводили агітацію серед цивільного населення про те, що українським військовим був зроблений ультиматум, згідно якого вони до зазначеного терміну повинні дати свою відповідь щодо переходу на бік «кримського народу». Якщо вони відмовляться, то російські військові «за допомогою» цивільного населення зайдуть на територію військової частини з метою її захоплення. Це було чітко зафіксовано на **Video-NVZ-9**, де російський офіцер прямо говорив про це.

Під час штурму Південної військово-морської бази цивільне населення, як правило, перебувало біля самих воріт і огорожі бази, що не дозволяло українським військовим використовувати зброю щодо військовослужбовців ЗС РФ, так як бойове зіткнення з російськими військовими могло привести до супутніх втрат серед цивільного населення. Зокрема, на декількох відео **Video-NVZ-2**²⁶, **Video-NVZ-4**²⁷, **Video-NVZ-9**²⁸ видно, що за воротами знаходяться жінки, діти і люди похилого віку. Чоловіки в основному стоять біля воріт з російськими прапорами. При цьому не було видно, що у них була при собі будь-яка зброя, яка могло б говорити про те, що вони можуть вважатися комбатантами. Особливу увагу слід звернути на відео **Video-NVZ-3**²⁹, яке знімалося за межами Південної військово-морської бази в місці присутності цивільних осіб, і на якому видно, що перед воротами бази і в окрузі накопичилося значна кількість цивільного населення, серед якого присутні російські військові.

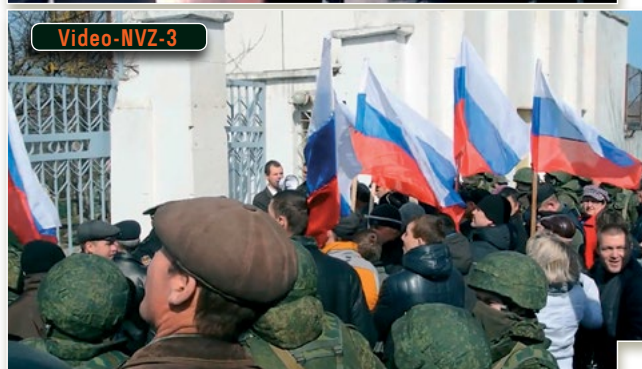
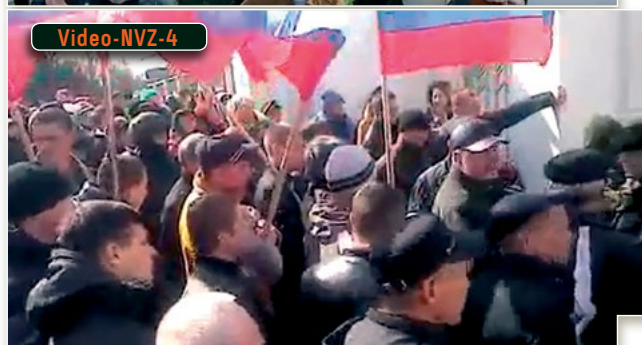
²⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=1mfxkghQto8>, <http://archive.fo/5HwLa>

²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=2akEFLYgvVc>, <http://archive.fo/kPeGB>

²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=zlm7lDZy-00>, <http://archive.fo/Z20Pl>

²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=1mfxkghQto8>, <http://archive.fo/5HwLa>

²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=J5wTWsRleLE>, <http://archive.fo/f75my>

Епізод № 2 – місто Севастополь, Україна, захоплення Штабу ВМС ЗС України

Використання «живих щитів» також мало місце під час захоплення Штабу ВМС ЗС України в м. Севастополь. Після проведення відповідного аналізу, можна дійти до висновку про наявність системного і спланованого підходу російських військових і спецслужб до використання цивільного населення в якості «живого щита» при захопленні Штабу ВМС ЗС України.

Блокування Штабу тривало близько місяця і завершилося 19 березня 2014 року його штурмом і захопленням військовослужбовцями РФ. Як повідомили представникам Української Гельсінської спілки з прав людини свідки тих подій, які проходили військову службу в командуванні ВМС ЗС України, розташування мітингувальників щодо воріт Штабу було наступним. У перших лініях стояли люди в цивільному одязі з прапорами РФ. Там же були жінки з дітьми. Разом з цивільними стояли козаки, представники «самооборони

Криму» та «самооборони Севастополя». Це видно на відео **Video-SVS-CNFN-12**³⁰. Там також, ніби спостерігаючи за процесом посеред мітингу, стояли офіцери ЧФ РФ. В останній лінії стояли озброєні «зелені чоловічки» і військова техніка. Близьче до 10 години ранку 19 березня 2014 року привезли цивільних фахівців, які зрізали в'їзні ворота в Штаб. Ворота потім знесли машиною. Українські військовослужбовці в цей момент стояли групами на території Штабу. Після того як знесли ворота, на територію Штабу увірвалися спочатку люди в цивільному одязі (зокрема, серед них були діти та жінки; все це знімалося на камеру) і «козаки». Після них зайшли озброєні особи. Всі ці групи заходили практично одночасно, але один за одним. У деяких місцях почалися бійки. Весь цей процес знімався на відеокамери російських журналістів. Загальна кількість цивільних людей і військових була не менше 300 осіб. Так звані «зелені чоловічки» зайшли на територію Штабу останніми. Штаб вони вже не штурмували. Вони були розосереджені по периметру Штабу для здійснення охоронних функцій. Момент початку штурму видно на **Video-SVS-CNFN-11-1**³¹.

³⁰ https://youtu.be/r5eIva_11v4
<http://archive.li/qniiR>

³¹ <https://youtu.be/pA681ppl77I>
<http://archive.li/VPnUo>

Епізод № 3 – місто Севастополь, Україна, захоплення 204-ої Севастопольської бригади тактичної авіації імені Олександра Покришкіна

Поблизу міста Севастополь знаходилася 204-а Севастопольська бригада тактичної авіації імені Олександра Покришкіна. На момент захоплення Криму цією військовою частиною командував полковник Юлій Мамчур. У своїх свідченнях під присягою в Оболонському районному суді міста Києва у справі про державну зраду екс-президента України Віктора Януковича він повідомив, що 22 березня 2014 року, починаючи з 16 годин 45 хвилин, почалося силове захоплення військової частини. Далі Юлій Мамчур зазначив наступне: *«Перед цим прибула до військової частини велика кількість цивільного населення, деякі були з дітьми. Потім були так звані козачки – переодягнені у форму козачого війська Донського, за ними стояли незрозумілі військової, спортивної статури люди, але в цивільній формі одягу. І вже четвертим ешеленом йшли військовослужбовці без розпізнавальних знаків³². За словами Ю. Мамчура, у них були новітні бронетранспортери, властиві військово-оснащенню підрозділів ЗС РФ. Це також видно на відео Video-SVS-B-1³³.*

Епізод № 4 – селище Новофедорівка, АР Крим, Україна

В селищі Новофедорівка Сакського району АР Крим знаходилася 10-а морська авіаційна бригада ВМС ЗС України. Штурм військової частини почався 22 березня 2014 року не пізніше 13 год. 15 хв. Захоплення військового об'єкту здійснювалося цивільним населенням, в той час як російські військові стояли ос-

³² Стаття GordonUA «Мамчур сообщил, что перед военнослужащими, которые захватывали его часть в Крыму, было три линии людей в гражданском» від 27.12.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://gordonua.com/news/crimea/mamchur-soobshchil-cto-pered-voennosluzhashchimi-kotorye-zahvatyvali-ego-chast-v-krymu-bylo-tri-linii-lyudey-v-grazhdanskom-224101.html>

³³ Відео було опубліковане російським медіа «Life News». Наразі відео видалене із відкритих джерел. Копія відео знаходиться в доступі у авторів.

торонь і спостерігали³⁴. Крім того, 16 квітня 2014 року капітан третього рангу ВМС України **Ігор Швець** в своєму інтерв'ю українському виданню «Крим. Реалії», розповів про події захоплення 10 МАБР та зазначив: «Пізніше частину знову штурмували, і врешті-решт захопили. Чому? Тільки тому, що був відсутній зв'язок?» Відповів наступне: «Ні, успішним штурм був лише тому, що на нас напали цивільні люди, а військові йшли за їх спинами...»³⁵.

17 квітня 2017 року командир 10 МАБР полковник ВМС України **Ігор Бедзай** також дав інтерв'ю в якому, згадуючи про події захоплення військової частини, сказав: «... незабаром стався штурм нашого штабу. «Зелені чоловічки» поставили мирних місцевих людей живим щитом перед собою»³⁶. У листопаді 2018 року члени експертної групи з Української Гельсінської спілки з прав людини та Регіонального центру прав людини провели інтерв'ю з Ігорем Бедзаєм. Він підтвердив сказане ним раніше в ЗМІ, а також підкреслив, що так звані «зелені чоловічки» очікували, поки цивільне населення здійснить штурм військової частини і трималися позаду. Врешті-решт, озброєні «зелені чоловічки» встановили контроль над військовою частиною не більше ніж за 30 хвилин. Полковник Бедзай підкреслив, що підтвердити факт використання цивільних осіб під час штурму 10 МАБР можуть близько 100 осіб військовослужбовців, які, як і він, проходять на даний момент військову службу в 10 МАБР на підконтрольній Уряду території України. Під час дослідження обставин, які мали місце навколо 10 МАБР, були отримані відео **Video-NVF-1**³⁷, **Video-NVF-2**³⁸, **Video-NVF-3**³⁹, на яких частково можна побачити процес штурму військової частини⁴⁰.

Отже, на основі наведених епізодів та фактів, можна простежити масове використання цивільного населення для захисту та убезпечення російських військовослужбовців від законного силового спротиву з боку українських військовослужбовців.

Тобто, таке використання цивільних осіб для захисту російських військовослужбовців від можливих дій військовослужбовців ЗСУ було абсолютно свідомим з боку керівників операцій по захопленню військових об'єктів ЗС України. Таким чином, Російською Федерацією використовувалося цивільне населення у якості «живих щитів» при

³⁴ 22.03.2014 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/416926345110761>

³⁵ Стаття Крим.Реалії «Была бы команда стрелять в «зеленых человечков», Крым был бы нашим – офицер из Новофедоровки» від 16.04.2014[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/25335081.html>

³⁶ Стаття Цензор.Нет «Летчик Игорь Бедзай: «В марте 2014 года начальнику авиации прямо сказал: «Если у меня будет возможность перегнать технику из Крыма, так и сделаю» від 15.04.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://censor.net.ua/resonance/433632/letchik_igor_bedzayi_v_marte_2014_goda_nachalniku_aviatsii_pryamo_skazal_esli_u_menya_budet_vozmojnost

³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=dYWiLzN0mbo>, <http://archive.fo/moscX>

³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=FsEbnlBV07Q>, <http://archive.fo/mecWe>

³⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=suy9M9lh5DY>, <http://archive.fo/V7UbN>

⁴⁰ Командир 10 МАБР Ігор Бедзай підтвердив, що дані відео, взяті з «YouTube» дійсно відповідають подіям, які мали місце навколо ввіреної йому військової частини.

блокуванні та захопленні українських військових частин в АР Крим та місті Севастополь. Отже, керівникам операцій по захопленню українських військових частин в Криму в лютому – березні 2014 року цілком може бути інкриміноване вчинення такого воєнного злочину, як використання «живих щитів».

Окремим питанням, яке може стояти перед дослідниками у контексті оточення і штурму українських військових частин в Криму в лютому – березні 2014 року є питання кваліфікації статусу так званих «козаків» та представників так званої «самооборони Криму». Вони були цивільними особами та мали право на захист МГП, зокрема імунітет від нападу? Чи вони були учасниками збройного конфлікту, брали в ньому безпосередню участь і, відповідно, проти них могла бути використана зброя?

Однозначно можна стверджувати, що у Криму між Збройними Силами України і «козаками» та представниками «самооборони Криму» не було міжнародного збройного конфлікту, адже не мало місце тривале застосування збройної сили між цими сторонами⁴¹, а також не були задоволені критерії інтенсивності збройних дій, які є визначальними для визначення наявності міжнародного збройного конфлікту⁴². Також, ми не можемо вважати представників «козаків» та «самооборони Криму» комбатантами, адже комбатантами передовсім є особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу)⁴³. Отже, в разі сумніву щодо того, який же статус має та чи інша особа, повинна застосовуватися презумпція цивільної особи (в контексті питання, яке досліджується).

Така презумпція закріплена у частині першій статті 50 ДП І: «У разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою»⁴⁴. Отже, до такої особи не може застосовуватися зброя, і вона не може бути законною ціллю для нападу. Видається, що саме через сумніви щодо визначення статусу зазначених осіб, а також через застосування презумпції цивільної особи, українські військовослужбовці в Криму змушені були відмовитись від використання зброї проти так званих «козаків» і представників «самооборони Криму». І, відповідно, ці групи осіб використала РФ для досягнення військової переваги під час окупації півострову, а саме захисту від законного використання зброї українськими військовослужбовцями.

Варто також зазначити, що, оскільки своїми діями (зокрема, штурмом українських військових частин) так звані «козаки», представники «самооборони Криму» та й інші цивільні особи сприяли досягненню військової переваги РФ, можна було б поставити питання щодо того, що їх дії щодо штурму військових частин ЗСУ в Криму в принципі можна було б розглядати як безпосередню участь у військових діях (direct participation in hostilities). Коли цивільні особи починають брати безпосередню участь у воєнних діях, вони втрачають захист, що надається МГП цивільним особам, зокрема імунітет від нападу. Ключовою ознакою для визначення безпосередньої участі цивільної особи у військових діях є з'ясування того, чи направлені її дії на досягнення конкретної військової переваги однієї зі сторін конфлікту. Проте, звісно, застосування зброї проти цивільних осіб або осіб, щодо яких використовується презумпція цивільних осіб, у разі сумнівів щодо їхньої безпосередньої участі у воєнних діях, є завжди надто складним питанням для військовослужбовців, давати відповідь на яке, вочевидь, можна лише після детальних консультацій з юристами і правовими радниками.

⁴¹ International Criminal Tribunal for former Yugoslavia. Tadic (IT-94-1) "Prijedor" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.icty.org/case/tadic/4>

⁴² Див., наприклад справу МКТЮ Боскоскі і Тарчуловські [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://casebook.icrc.org/case-study/icty-prosecutor-v-boskoski>

⁴³ Частина друга статті 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу І) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

⁴⁴ Частина перша статті 50 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу І) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

2. Використання «зелених чоловічків» – військових у формі без знаків розрізнення

Загальний огляд

Як уже було зазначено при розгляді попереднього питання, принцип розрізнення є одним із основоположних принципів міжнародного гуманітарного права.

Стаття 48 ДП I встановлює, що для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й військові об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти військових об'єктів⁴⁵. Важливість та фундаментальне значення принципу розрізнення для міжнародного гуманітарного права підтверджується тим, що йому присвячена норма 1 звичаєвого міжнародного гуманітарного права, яка встановлює, що сторони, які знаходяться в конфлікті, повинні в будь-який час проводити розрізнення між цивільними особами і комбатантами. Напади можуть бути направлені лише проти комбатантів. Напади не можуть бути направлені проти цивільних осіб⁴⁶.

Відповідно, проведення розрізнення між цивільними особами та комбатантами – безумовне зобов'язання сторін збройного конфлікту, зокрема держав під час міжнародних збройних конфліктів. Більше того, у випадку сумнівів щодо статусу особи чи є вона комбатантом або ж цивільною особою, діє презумпція, що така особа є цивільною особою⁴⁷.

Комбатанти – це законні учасники військових дій. Частина друга статті 43 ДП I визначає, що особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу) є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у військових діях⁴⁸.

Таке визначення комбатантів підтримує також звичаєве МГП. Норма 3 звичаєвого МГП встановлює, що всі особи, що входять до особового складу збройних сил сторони в конфлікті, є комбатантами, за винятком медичного і духовного персоналу⁴⁹. Ця норма є звичаєвою нормою міжнародного права і застосовується під час міжнародних збройних конфліктів.

Щодо розрізнення комбатантів та осіб, що до них прирівнюються, від цивільних осіб, то це питання висвітлене в міжнародних договорах і у звичаєвому міжнародному гуманітарному праві.

Стаття 1 Гаазького Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року встановлює, що військові закони, права і обов'язки застосовуються не лише до армій, але й також до ополчення та добровільних загонів, якщо вони відповідають таким умовам:

1. знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих;
2. мають закріплену розпізнавальну емблему, яка може бути впізнана на відстані;
3. відкрито носять зброю;
4. ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни⁵⁰.

⁴⁵ Стаття 48 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

⁴⁶ Норма 1, Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>

⁴⁷ Як уже зазначалося, відповідна презумпція закріплена у частині 1 статті 50 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

⁴⁸ Частина друга статті 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

⁴⁹ Норма 3, Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>

⁵⁰ Положення про закони і звичаї війни на суходолі (додаток до Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222

Тобто, бачимо, що Гаазьке Положення не містить якихось специфічних положень щодо розрізнення комбатантів, проте чітко визначає, як повинні виглядати, що повинні мати і що повинні робити представники ополчень та добровольчих загонів у випадку, коли вони хочуть бути прирівняними у правах до комбатантів.

Схожий порядок опису вимог щодо розрізнення закріплений у ЖК III та у ДП I 1977 року.

Стаття 4 ЖК III повторення, які категорії осіб є військовополоненими. Стаття 4 ЖК III встановлює, що військовополоненими серед інших категорій є члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- в) вони носять зброю відкрито;
- д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни⁵¹.

Відтак, якщо такі вимоги щодо розрізнення та розпізнавання МГП (зокрема, Гаазьке Положення 1907 року та ЖК III 1949 року) встановлює щодо ополчень і добровольчих загонів, такі ж вимоги за аналогією автоматично застосовуються і до інших категорій комбатантів, які мають право на статус військовополоненого, зокрема і членів особового складу збройних сил сторони конфлікту, які є «класичними» комбатантами.

Питанню розрізнення між комбатантами та цивільними особами присвячені положення статті 44 ДП I. Частина третя цієї статті визначає, що для сприяння посиленню захисту цивільного населення від наслідків воєнних дій, комбатанти зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення в той час, коли вони беруть участь у нападі або у воєнній операції, що є підготовкою до нападу. Однак у зв'язку з тим, що під час збройних конфліктів бувають такі ситуації, коли через характер воєнних дій озброєний комбатант не може відрізнити себе від цивільного населення, він зберігає свій статус комбатанта за умови, що в таких ситуаціях він відкрито носить свою зброю:

а) під час кожного воєнного зіткнення, і

б) в той час, коли він перебуває на виду у противника в ході розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, в якому він повинен взяти участь⁵².

Таким чином, частина третя статті 44 ДП I для цілей розрізнення вимагає від комбатантів за будь-яких обставин відкрито носити зброю, проте не говорить нічого про зобов'язання мати знаки розрізнення та носити однострій (формений одяг) своїх збройних сил. Разом з тим, у частині сьомій статті 44 ДП I по суті визнає загальноприйнятту практику держав щодо носіння форменого одягу комбатантами, включеними до складу одягнених у форму озброєних підрозділів регулярних військ сторони, що перебуває в конфлікті⁵³.

Тож, все таки, чи зобов'язані комбатанти, військовослужбовці збройних сил держави, носити знаки розрізнення, нашивки, шеврони та однострій своїх збройних сил? Певним чином відповіді можна знайти у коментарях до Женевських конвенцій та Додаткових протоколів. Так, в коментарі до статті 4 ЖК III зазначено, що укладачі Конвенції 1949 року, як і Гаазької конвенції, вважали, що не потрібно уточнювати знак, який повинні мати члени збройних сил для цілей визнання. Обов'язком кожної держави є

⁵¹ Стаття 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153

⁵² Частина третя статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

⁵³ Частина сьома статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

вживання заходів для того, щоб члени її збройних сил могли бути негайно визнані такими, а також забезпечити, щоб вони легко відрізнялися від членів збройних сил противника або від цивільних осіб. Конвенція не передбачає взаємного повідомлення про уніформи або розпізнавальні знаки, а лише передбачає, що такі речі будуть добре відомі і що щодо них не може бути будь-яких сумнівів⁵⁴. В коментарі до частини третьої статті 43 ДП I, в якій йдеться про включення до збройних сил напіввоєнних організацій або озброєних організацій, що забезпечують охорону порядку, зазначено, що співробітники правоохоронних органів, які не носять форменого одягу, можуть бути членами збройних сил, якщо супротивній стороні було повідомлено про це і не буде будь-яких сумнівів з цього питання⁵⁵. А в коментарі до статті 44 ДП I відзначено, що у цій статті підтверджується носіння форменого одягу членами регулярних збройних сил і це є загальною практикою держав⁵⁶.

Відповісти на питання чи зобов'язані комбатанти носити знаки розрізнення, нашивки, шеврони та однострій своїх збройних сил допомагає норма 106 звичаєвого МГП та коментарі до неї, які містяться у збірці «Звичаєве міжнародне гуманітарне право». Норма 106 встановлює, що комбатанти зобов'язані відрізнити себе від цивільного населення в той час, коли вони беруть участь у нападі або у військовій операції, що є підготовкою до нападу. Якщо вони не виконують цієї вимоги, вони не мають права на отримання статусу військовополоненого⁵⁷. Сама по собі норма 106 не дає однозначної відповіді на поставлене питання щодо одностроїв та розпізнавальних знаків, проте дуже цінними та релевантними є коментарі до неї. В цих коментарях зазначається, що у багатьох військових статутах (Австралії, Бельгії, Великої Британії, Німеччини, Кенії, Колумбії, Мадагаскару, Нідерландів, Нової Зеландії, Швейцарії, Швеції, Південної Африки) вказується, що обов'язок відрізнити себе не є особливою проблемою для регулярних збройних сил, оскільки для осіб зі складу регулярних збройних сил звичною справою є носіння форми в якості розпізнавального знаку⁵⁸. Якщо особи зі складу збройних сил не носять форменого одягу, то їх можна звинуватити в тому, що вони є шпигунами або диверсантами⁵⁹. В справі Сварки (Swarka case) в 1974 році, ізраїльський військовий суд прийшов до висновку, що особи зі складу збройних сил Єгипту, що проникли на територію Ізраїлю та вчинили напад, будучи одягненими у цивільний одяг, не мають права на статус військовополонених і підлягають судовому переслідуванню у якості диверсантів. Суд вирішив, що було б нелогічно вважати зобов'язання відрізнити себе за допомогою військового однострою застосовним до нерегулярних парамілітарних формувань і незастосовним до регулярних збройних сил, як того вимагали обвинувачені⁶⁰.

⁵⁴ Commentary to Article 4 of the Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War, Geneva, 12 August 1949 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=ECA76FA4DAE5B32EC12563CD00425040>

⁵⁵ Commentary to Article 43 of the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=OCDB7170225811A0C12563CD00433725>

⁵⁶ Commentary to Article 44 of the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=D04A6A9CBBF8B28CC12563CD00433946>

⁵⁷ Норма 106, Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>

⁵⁸ «Обычное международное гуманитарное право», с. 491 – 492.

⁵⁹ «Обычное международное гуманитарное право», с. 492; United Kingdom, Military Manual, 1958, paras. 96 and 331.

⁶⁰ «Обычное международное гуманитарное право», с. 492; Israel, Military Court, Swarka case (т. II, гл. 33, параграф 35); в 1974 році військовослужбовці Збройних сил Єгипту перетнули державний кордон Ізраїлю і запустили декілька ракет по поселенню, де перебували цивільні особи. Після їх затримання представниками Збройних сил Ізраїлю, єгипетські військові стверджували, що вони повинні отримати статус військовополонених відповідно до статті 4 ЖК III, тому що вони входили до особового складу Збройних сил Єгипту і виконували наказ свого командувача. Прокурор у справі стверджував, що ці єгипетські військовослужбовці не можуть отримати статус військовополонених тому, що під час виконання свого військового завдання вони були вдягнені в цивільний одяг. Суд вирішив, що було б нелогічно вважати зобов'язання відрізнити себе за допомогою військового однострою застосовним до нерегулярних парамілітарних формувань і незастосовним до регулярних збройних сил, як того вимагали обвинувачені. Суд відмовив обвинуваченим у наданні статусу військовополонених і судив їх як диверсантів [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_cou_il_rule106_sectiona

Важливо, що у коментарі до норми 106 звичаєвого міжнародного гуманітарного права також зазначено, що практика держав вказує на те, що для того, щоб відрізнити себе від цивільного населення, комбатанти повинні носити формений одяг або розпізнавальний знак, а також відкрито носити зброю⁶¹. Галузеве законодавство РФ також зобов'язує командирів підрозділів під час ведення бойових дій поважати принцип розрізнення⁶².

Відповідно, бачимо, що зобов'язання членів особового складу збройних сил носити формений одяг своїх збройних сил і, таким чином, відрізнити себе від цивільного населення, міститься у звичаєвому МГП та витікає із положень військових статутів та практики багатьох держав. Проте, звичайно, відсутність відповідного чітко прописаного положення у міжнародних договорах певним чином ускладнює цю ситуацію. Видається, що це зобов'язання презюмується, воно витікає із самої належності особи до особового складу збройних сил і ніколи не породжувало будь-яких питань. Майже ніколи це питання не поставало на практиці (окрім виконання бойових завдань диверсантами).

Аналіз ситуації щодо подій лютого-березня 2014 року в Криму

По суті, випадок масового використання Російською Федерацією військовослужбовців у військовій формі без знаків розрізнення в лютому-березні 2014 року в Криму був першим таким випадком в сучасній історії МГП в частині порушення зобов'язання щодо розрізнення комбатантів та цивільних осіб.

З іншого боку, порушення зобов'язання щодо належного розпізнавання особового складу збройних сил з боку Російської Федерації не позбавляло українських військовослужбовців законного права використовувати збройну силу проти військовослужбовців без знаків розрізнення. Адже відкрита наявність у них зброї та військової техніки давала можливість зрозуміти, що вони навряд чи є захищеними за Женевськими конвенціями та Додатковими протоколами особами і що їх мета полягала в отриманні контролю над територією півострова Крим.

Як зазначає у своїх Звітах щодо діяльності з попереднього розслідування Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду (зокрема, у Звіті за 2018 рік⁶³), 27 лютого 2014 року озброєні люди, більшість яких були одягнуті у військову форму без знаків розрізнення, захопили урядові будівлі в Сімферополі, включно з будівлею Парламенту Криму. Російська Федерація пізніше визнала той факт, що у встановленні контролю над Кримським півостровом брали участь російські військовослужбовці⁶⁴. Тут мова йде про так званих «зелених чоловічків». «Зелені чоловічки» були людьми, одягненими у військову уніформу зеленого кольору без будь-яких знаків розрізнення, шевронів, нашивок, які б дозволили ідентифікувати їх як військовослужбовців, приналежних до збройних сил певної держави. Вони були озброєні бойовою зброєю, що була схожа на російську (ту, що використовується у Збройних Силах РФ), відкрито цю зброю носили і погрожували українським військовослужбовцям її застосуванням. Окрім того, «зеле-

⁶¹ Зокрема, військовий статут Німеччини вказує, що, у відповідності із загальноприйнятою практикою держав, особи зі складу регулярних збройних сил повинні носити формений одяг. Комбатанти, які не входять до складу осіб, що носять форму збройних сил, повинні, тим не менше, носити постійний розпізнавальний знак, який видно на відстані, та відкрито носити свою зброю. Джерело: «Обычное международное гуманитарное право», с. 492; German Military Manual [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_cha_chapter33_rule106

⁶² Наставление по международному гуманитарному праву для Вооруженных Сил Российской Федерации, утвержденные приказом Министра обороны Российской Федерации «О мерах по соблюдению норм международного гуманитарного права в Вооруженных Силах Российской Федерации» № 360 от 8 августа 2001 года, пункт 17.

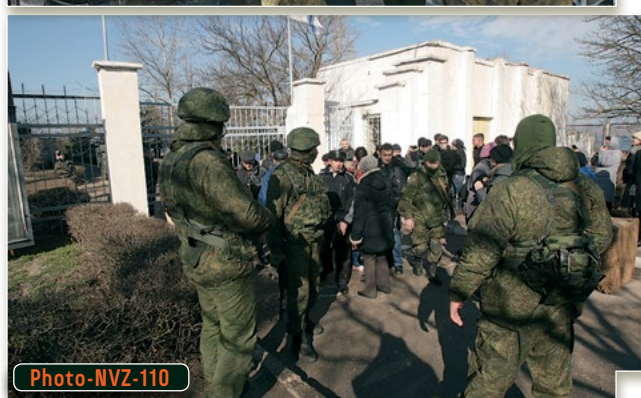
⁶³ The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Report on Preliminary Examination Activities 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/181205-rep-otp-PE-ENG.pdf>

⁶⁴ Там само, п. 66.

ні чоловічки» мали усю необхідну для військовослужбовців амуніцію (рації та інші засоби зв'язку, бронезилети), а також можна було чітко прослідкувати ієрархію між ними (одні віддавали накази, інші їх виконували). «Зелені чоловічки» також контролювали цивільних під час оточення та штурму військових частин ЗС України в Криму, віддавали їм накази. Тобто, як уже було зазначено у попередньому підрозділі, «зелені чоловічки» свідомо використовували цивільне населення для досягнення військової переваги та захисту від можливих дій українських військовослужбовців.

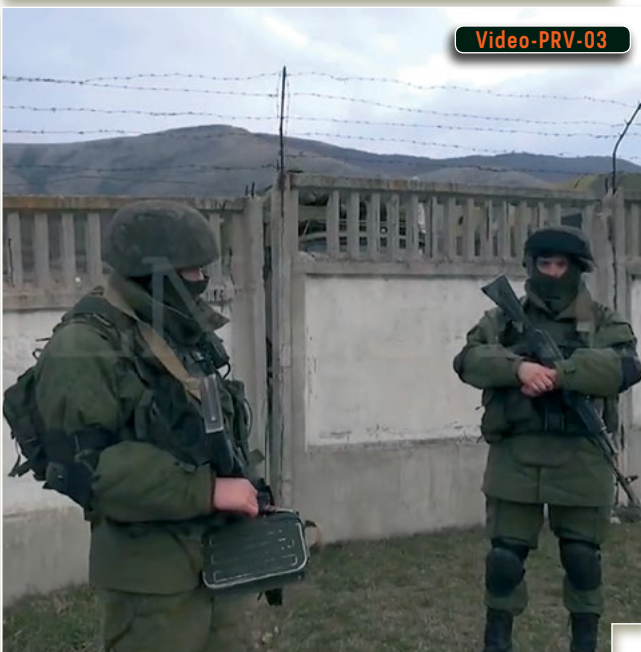
Як уже зазначалося, з початку березня 2014 року «зелені чоловічки» маскувалися під «самооборону Криму» і по суті були військовослужбовцями без знаків розрізнення і шевронів. Проте, після проведення так званого «референдуму» 16 березня 2014 року, навіть Президент РФ В. Путін визнав, що в Криму знаходились російські військовослужбовці, які «стояли за спинами самооборони» і «забезпечували проведення» так званого референдуму⁶⁵.

Як видно із фото, зроблених під час блокування Південної військово-морської бази ВМС ЗС України у селищі Новоозерне, озброєні люди справді були одягнуті у військову форму без знаків розрізнення. Тобто, за їх зовнішнім виглядом було абсолютно неможливо встановити, до збройних сил якої держави чи до яких військових формувань вони належать. Їхню військову форму зеленого кольору без будь-яких знаків розрізнення чітко видно на Photo-NVZ-11.JPG, Photo-NVZ-12.JPG, Photo-NVZ-23.JPG, Photo-NVZ-106.JPG, Photo-NVZ-107.JPG, Photo-NVZ-110.JPG.

⁶⁵ Зокрема, це видно із заяв В. Путіна, які поширили ЗМІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140417_putin_phone_line; <https://www.youtube.com/watch?v=NKObfcN7DGM>

В селі Перевальне Сімферопольського району АР Крим знаходилася 36-а окрема механізована бригада берегової охорони. Як чітко видно на відео **Video-PRV-01.mp4**⁶⁶, озброєні люди у військовій формі без знаків розрізнення та на військових автомобілях без знаків розрізнення блокували цю військову частину. Це саме можна побачити і на інших численних відео **Video-PRV-02.mp4**⁶⁷, **Video-PRV-03.mp4**⁶⁸, **Video-PRV-04.mp4**⁶⁹, **Video-PRV-05.mp4**⁷⁰. Ці відеоматеріали підтверджують, що при блокуванні, а згодом і захопленні 36-ої окремої механізованої бригади берегової охорони в селі Перевальне Сімферопольського району АР Крим, масово використовувалися озброєні люди у військовій формі без знаків розрізнення.

⁶⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=11hYQrIFMd4>, <http://archive.fo/E7imf>

⁶⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=TNKsLlK52ss>, <http://archive.fo/xspgQ>

⁶⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=cTBA0l8uThe>, <http://archive.fo/DQO8D>

⁶⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=GUNSFqdKPM>, <http://archive.fo/MLPTN>

⁷⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=jSKCrfosC8U>, <http://archive.fo/rKmpc>

Video-SVS-CNFH-7

Video-SVS-CNFH-9

На відео **Video-SVS-CNFH-7.mp4**⁷¹ та **Video-SVS-CNFH-9.mp4**⁷² чітко видно, що озброєні люди у військовій формі без знаків розрізнення використовувалися при блокуванні та захопленні Штабу ВМС ЗС України в місті Севастополі.

На багатьох відео, що пов'язанні з блокуванням та захопленням Південної військово-морської бази ВМС України в селищі Новоозерне, та які є у розпорядженні Української Гельсінської спілки з прав людини, видно, що озброєні люди у військовій формі без знаків розрізнення активно використовувалися при блокуванні та захопленні цієї військової частини ВМС України. Це, зокрема, чітко видно на **Video-NVZ-1.mp4**⁷³, **Video-NVZ-2.mp4**⁷⁴, **Video-NVZ-10.mp4**⁷⁵.

В цілому, масове використання озброєних людей у військовій формі без знаків розрізнення (так званих «зелених чоловічків») при блокуванні та захопленні українських військових частин під час активної фази окупації Кримського півострову Російською Федерацією є загальновідомим фактом і навряд чи потребує якихось надмірних підтверджень. На підставі аналізу положення договірної та звичаєвої МГП, відповідної практики держав можна прийти до висновку, що свідоме уникнення використання емблем, шевронів та інших знаків розрізнення збройних сил держави є порушенням вимог МГП щодо ідентифікації особового складу збройних сил держави. Відповідно, використання Російською Федерацією так званих «зелених чоловічків» під час активної фази окупації Криму було порушенням МГП, по суті, застосуванням забороненого методу ведення війни.

Video-NVZ-1

Video-NVZ-2

Video-NVZ-10

⁷¹ <https://youtu.be/VQqBYq75LjY>, <http://archive.fo/7js5W>

⁷² Відео є в доступі у авторів.

⁷³ <https://www.youtube.com/watch?v=zox7SfBnAdo>, <http://archive.fo/g44iq>, <https://www.youtube.com/watch?v=6D1nGWGjhl4>, <http://archive.today/6Dtrk>

⁷⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=2akEFLYgvVc>, <http://archive.fo/kPeGB>

⁷⁵ https://www.bbc.com/russian/multimedia/2014/03/140319_v_naval_base_crimea, <http://archive.fo/GdG1h>

3. Факти вчинення віроломства і незаконного використання емблем та уніформи супротивника під час блокування та захоплення військових частин Збройних Сил України

Загальний огляд

Віроломство є забороненим методом ведення війни. В широкому сенсі віроломство – це обман довіри, заснованої на МГП. Віроломству присвячена стаття 37 ДП I до ЖК від 8 червня 1977 року.

Частина перша статті 37 ДП I визначає, що забороняється вбивати, завдавати поранення або брати в полон противника, вдаючись до віроломства. Віроломством вважаються дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовного в період збройних конфліктів, з метою обману такої довіри.

Прикладами віроломства є такі дії:

- симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я або симулювання капітуляції;
- симулювання виходу із строю внаслідок поранення або хвороби;
- симулювання володіння статусом цивільної особи або некомбатанта;
- симулювання володіння статусом, що надає захист, шляхом використання знаків, емблем або форменого одягу Організації Об'єднаних Націй, нейтральних держав, які не є сторонами, що перебувають у конфлікті⁷⁶.

Разом з тим, вже у частині другій цієї ж статті 37 ДП I міститься положення про те, що воєнні хитрощі не заборонені. Такими незабороненими воєнними хитрощами є дії, спрямовані на те, щоб призвести противника до помилки чи спонукати його діяти необачно, але які не порушують будь-яких норм міжнародного права, застосовних у період збройних конфліктів, і які не є віроломними, оскільки вони не обманюють довіри супротивної сторони щодо захисту, який надається цим правом. Прикладами воєнних хитрощів є такі дії як використання маскування, пасток, обманні операції та дезінформація⁷⁷.

Такий же підхід щодо визначення і заборони віроломства, а також різниці між віроломством і воєнними хитрощами відображений у звичаєвому МГП. Норма 65 звичаєвого МГП встановлює, що забороняється вбивати, наносити поранення або брати у полон супротивника, застосовуючи віроломство⁷⁸. Ця норма є нормою звичаєвого міжнародного права як у випадках міжнародних, так і у випадках неміжнародних збройних конфліктів. Норма 57 звичаєвого МГП встановлює, що воєнні хитрощі не забороняються, допоки вони не порушують норм міжнародного гуманітарного права⁷⁹. Ця норма є нормою звичаєвого МГП як під час міжнародних, так і під час неміжнародних збройних конфліктів.

⁷⁶ Частина перша статті 37 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

⁷⁷ Частина друга статті 37 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протоколу I) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

⁷⁸ Норма 65, Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>

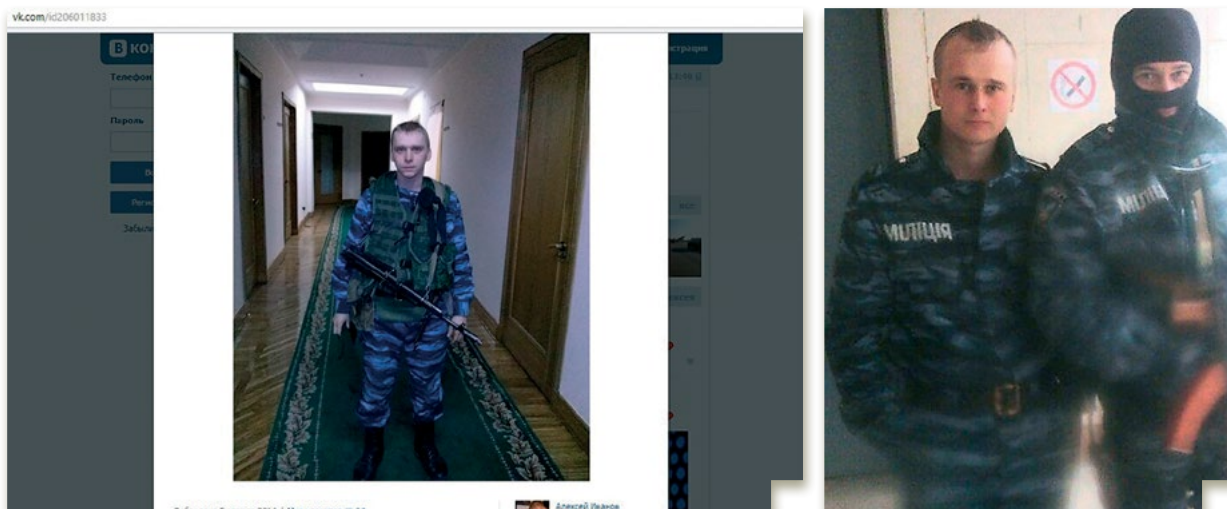
⁷⁹ Норма 57, Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>

Аналіз ситуації щодо подій лютого-березня 2014 року в Криму

Було ідентифіковано декілька випадків порушень норм МГП під час окупації Криму Російською Федерацією, які можна кваліфікувати як віроломство та/або неправомірне використання військових емблем або форменого одягу ворога.

Зокрема, в липні 2015 року на ресурсі «**InformNapalm**» було опубліковане журналістське розслідування, в якому були наведені докази участі російських військових десантників 31-ої окремої десантної штурмової бригади (військова частина № 73612, місце дислокації м. Ульяновськ, РФ) у захопленні Верховної Ради АР Крим під виглядом одного з підрозділів міліції МВС України. Тобто, під час захоплення, ці десантники були одягнені у формений одяг МВС України⁸⁰. Це ми можемо побачити з фото, які містяться у зазначеному розслідуванні «**InformNapalm**» і на яких видно, як два десантники 31-ої окремої десантної штурмової бригади ЗС РФ фотографуються у форменому одязі МВС України.

Використання даного підрозділу керівництвом РФ для проведення запланованих військових операцій на території України не викликає сумнівів. Так, в листопаді 2015 року російські десантники 31-ої окремої десантної штурмової бригади брали участь в бойових діях на Сході України у складі антиурядових організованих збройних формувань⁸¹.

Відповідні дії десантників 31-ої окремої десантної штурмової бригади ЗС РФ можуть вважатися віроломними, адже вони використовувалися для досягнення військової переваги у порушення довіри, заснованої на положеннях МГП. Зокрема, вдягнувши однострій (формений одяг) підрозділу міліції МВС України, російські військовослужбовці могли ввести і, вочевидь, ввели в оману представників української міліції та інших правоохоронних органів України, адже ті вважали, що перед ними знаходяться їхні колеги, українські правоохоронці, і не вчиняли проти цих переодягнених російських військовослужбовців будь-яких силових дій. Більше того, носіння форменого одягу української міліції, а не ЗС РФ, до яких належали ці десантники з РФ, було обманом довіри, заснованої на МГП в тому сенсі, що українські міліціонери не могли ідентифікувати цих осіб як представників ЗС РФ, тобто не мали змоги зрозуміти, що перед ними – військовослужбовці іншої держави, які намагаються захопити і отримати контроль над приміщенням Верховної Ради АР Крим. Це можна вважати типовим прикладом віроломства як обману довіри, заснованої на МГП, що проявився у симулюванні володіння статусом працівників української міліції та незаконному носінні форменого одягу МВС України і, відповідно, порушенні правил щодо ідентифікації цих осіб як військовослужбовців ЗС РФ.

⁸⁰ 03.07.2015 року. InformNapalm.org. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://informnapalm.org/10341-desant-berkut-krym/>

⁸¹ 09.11.2015 року. InformNapalm.org. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://informnapalm.org/14861-ulyanovskye-desantnyky-yz-31-j-brygady-v-sostave-nvf-patryot/>

Крім того, представниками Української Гельсінської спілки з прав людини були отримані покази свідків зі складу командування ВМС ЗС України, які стверджують, що під час блокування і захоплення Штабу ВМС ЗС України в м. Севастополь деякі особи потрапляли на територію Штабу, будучи одягненими у формений одяг ВМС ЗС України. Крім того, як стверджують свідки зі складу командування ВМС ЗС України, від розвідки була отримана інформація щодо випадків пограбування речових складів, на яких можна було отримати військову форму зі знаками розрізнення ВМС ЗС України. Свідку зі складу командування ВМС ЗС відомо, що представники українських ВМС затримали на території Штабу ВМС ЗС України близько п'яти осіб, переодягнених в українську військову форму. У цьому випадку ми також бачимо приклад віроломства, тобто обману довіри, заснованої на МГП, адже російські військовослужбовці, переодягнені в українську військову форму, хотіли отримати військову перевагу завдяки носінню форменого одягу ВМС ЗС України.

В ході цього дослідження не було встановлено фактів вчинення воєнного злочину у вигляді віроломного вбивства або поранення, а також неправомірного використання прапора, військових емблем або форменого одягу ворога, що призводить до смерті або серйозної шкоди особі. Однак, віроломство як заборонений метод ведення війни дійсно застосовувався військовослужбовцями ЗС РФ в лютому – березні 2014 року під час активної фази окупації Криму для здобуття конкретної військової переваги, а саме захоплення урядових будівель АР Крим (зокрема, будівлі Верховної Ради АРК), та проникнення на територію українських військових частин, зокрема Штабу ВМС ЗС України.

Висновки

1. Під час окупації АР Крим та м. Севастополь в лютому-березні 2014 року військові та цивільні представники Російської Федерації використовували «живі щити» з цивільного населення для забезпечення та захисту військовослужбовців РФ від можливого застосування збройної сили з боку українських військовослужбовців.

Під час захоплення 10 військових об'єктів представниками РФ було використано близько 1000 цивільних осіб. Більше того, як видно з проаналізованих епізодів, під час оточення, блокування та захоплення Південної військово-морської бази ВМС України в селищі Новоозерне, а також Штабу ВМС ЗС України в м. Севастополь, представники РФ фактично закликали цивільне населення бути «живим щитом» між російськими та українськими військовослужбовцями, а також використовували цивільних для штурму військових об'єктів ЗС України. Є всі підстави вважати, що така тактика застосування «живих щитів» використовувалася представниками РФ свідомо і є забороненим методом ведення війни та воєнним злочином. Вочевидь, РФ розраховувала на те, що такі дії спричинять розгубленість і небажання української сторони нанести шкоду цивільному населенню у порушення МГП. А сама РФ, таким чином, за допомогою використання «живих щитів» у порушення міжнародного права, забезпечить собі військову перевагу.

Українським правоохоронним органам варто звернути увагу на це порушення МГП в контексті розслідування і переслідування за вчинені в Криму воєнні злочини. Окрім цього, представникам Збройних Сил України варто напрацювати стратегію і тактику поведінки при оточенні військових об'єктів ЗС України, їх блокуванні та спробах штурму з боку/за допомогою цивільного населення. Як ми знаємо, навесні 2014 року на Донбасі цивільне населення теж використовувалося антиукраїнськими елементами для блокування військовослужбовців і військової техніки ЗСУ.

2. Масове використання так званих «зелених чоловічків» (озброєних людей без знаків розрізнення та інших символів належності до збройних сил конкретної держави) під час окупації АР Крим та міста Севастополь Російською Федерацією в лютому – березні 2014 року було порушенням міжнародного гуманітарного права, забороненим методом ведення війни.

Вимога щодо наявності у військовослужбовців знаків розрізнення, їх ідентифікації, загальноприйнята практика держав щодо носіння форменого одягу комбатантами є частиною сучасного МГП, що ніколи не ставилася під сумнів і не стояла на порядку денному, адже держави розуміли її сутність та дотримувалися цих правил. Вочевидь, РФ вирішила використати цю тактику, яка, по своїй суті, порушує вимоги МГП, у зв'язку з відсутністю прецедентів і практики реакції держав на таку поведінку. Відповідно, Україна в 2014 році не мала прецедентів та історичних прикладів, які б свідчили про те, як потрібно себе поводити із «зеленими чоловічками». Разом з тим, наявність у «зелених чоловічків» зброї, військової техніки, носіння військових форменого одягу і відкрите носіння зброї мали б бути достатніми свідченнями того, що наміри «зелених чоловічків» не є мирними і вони прагнуть здобути військову перевагу, а, отже, проти них можна використовувати зброю і силові заходи.

В контексті цього видається доцільним рекомендувати представникам ЗСУ та міжнародному співтовариству розробити тактику реагування на появу загроз, схожих на використання «зелених чоловічків», а правоохоронним органам України належним чином задокументувати, розслідувати і оцінити ці факти на предмет порушення норм національного та міжнародного права.

3. Під час окупації АР Крим та м. Севастополь Російською Федерацією в лютому-березні 2014 року зафіксовано застосування віроломства з боку ЗС РФ.

Зокрема, таке віроломство застосовувалось у вигляді симулювання володіння статусом цивільних осіб або ж працівників української міліції чи військовослужбовців ЗС України, що здійснювалось шляхом незаконного носіння цивільного одягу, форменого одягу МВС та ВМС ЗС України. Порухення правил щодо ідентифікації осіб як військовослужбовців ЗС РФ, застосовувалося російськими військовими для здобуття конкретної військової переваги, а саме захоплення урядових будівель АР Крим (зокрема, будівлі Верховної Ради АР Крим), та проникнення на територію українських військових частин, зокрема Штабу ВМС ЗС України.

4. Дії представників ЗС РФ в лютому – березні 2014 року в Криму були саме серйозними порушеннями МГП та забороненими методами ведення війни.

Зокрема, порушеннями МГП слід вважати використання цивільного населення в якості «живих щитів», використання так званих «зелених чоловічків», застосування віроломства, неправомірне використання військових емблем або форменого одягу ворога. Тобто, під час подій в лютому – березні 2014 року в Криму РФ порушувала численні норми міжнародного гуманітарного права.

Зважаючи на події лютого – березня 2014 року в Криму, видається, що зобов'язання членів особового складу збройних сил держави носити формений одяг своїх збройних сил або явно видимий на відстані розпізнавальний знак повинне бути внесене до договірному міжнародного права з метою уникнення подібних ситуацій в майбутньому та належної кваліфікації подібних діянь.

5. Застосування заборонених методів ведення війни Російською Федерацією дозволило швидко та майже безперешкодно окупувати територію АР Крим та міста Севастополь в лютому – березні 2014 року.

Вочевидь, і Україна, і міжнародне співтовариство були не готові до використання таких заборонених методів ведення війни. Як наслідок, вони не змогли вчасно та належним чином відреагувати на такого роду виклики, ефективно протидіяти діям Російської Федерації по окупації АР Крим та м. Севастополь. Зазначені обставини зобов'язують міжнародне співтовариство розробити відповідні політики безпеки, протидії та запобігання вчиненню таких порушень МГП в майбутньому.

